

«ΧΤΙΖΟΝΤΑΣ ΓΕΦΥΡΕΣ» ΣΕ ΜΙΑ ΠΟΛΥΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΤΑΞΗ: ΜΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ ΔΡΑΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΜΥΘΕΝΙΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ ΜΠΟΥΛΩΤΗ «Ο ΤΟΜ ΤΡΙΤΟΜ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΠΟΥ ΗΤΑΝ ΧΩΡΙΣΜΕΝΗ ΣΤΑ ΔΥΟ»

Παπακώστα Αλεξία, Υπεύθυνης Πολιτιστικών Θεμάτων Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Βοιωτίας, Υποψήφιας Διδάκτορος Πανεπιστημίου Αθηνών, Υποτρόφου του Ι.Κ.Υ.

«... μακριά, μακριά από σένα
εκτυλίσσεται η παγκόσμια ιστορία,
η παγκόσμια ιστορία της ψυχής σου»
Φ. Κάφκα

Οι βαθύτατες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές ανακατατάξεις των τελευταίων ετών βρίσκουν τον εκπαιδευτικό κόσμο έντονα προβληματισμένο και ανήσυχο. Στο κατώφλι της νέας χιλιετηρίδας μια νέα παγκόσμια τάξη πραγμάτων ξεπροβάλλει προκαλώντας με τις αντιφάσεις της. Αναζητά την «Οικουμενική συνείδηση», ενώ ταυτόχρονα υμνεί το ατομικό συμφέρον κατασκευάζοντας εκατομμύρια ετοιμοπόλεμα και αυτάρεσκα «εγώ»: επικαλείται την ισότητα, τη δικαιοσύνη και τη δημοκρατία, ενώ συγχρόνως στο όνομα της ραγδαίας απελευθέρωσης των αγορών και των μίζερων γεωπολιτικών συμφερόντων στήνει μηχανισμούς κυριαρχίας και εκμετάλλευσης· υπερασπίζεται το δικαίωμα στη διαφορετικότητα και παράλληλα ευνοεί την περιθωριοποίηση, την αποξένωση και το φανατισμό επινοώντας νέα είδη ανυπολόγιστης εχθρότητας· προωθεί τη διακίνηση ενός πρωτοφανούς πλούτου τη στιγμή που εκατομμύρια άνθρωποι οδηγούνται στην έσχατη φτώχεια, στο βίαιο θάνατο και την απελπισία. Μέσα σ' αυτές τις αντιφάσεις καλείται να ισορροπήσει το νέο σχολείο. Ένα σχολείο που το στοιχειώνουν τα ημίγυμνα ματωμένα κορμιά των μαθητών της Μπεσλάν, οι υποσιτισμένες μητέρες της Σομαλίας με τα «σταυρωμένα εκ γενετής» παιδιά και οι πετσοκομμένοι Αλήδες ενός άδικου κόσμου. Τι κι αν ο δάσκαλος στρέφει το βλέμμα του στους δικούς του μαθητές που έχουν χέρια για να ζωγραφίζουν όνειρα, που έχουν πόδια για να στηρίζουν το μέλλον; Κατά βάθος είναι υπονιασμένος ότι ο ανθρώπινος κόσμος έχει χάσει την ισορροπία του. Τι κι αν προσπαθεί κάποιες φορές να εξακοντιστεί στο ρόλο του θεατή; Γνωρίζει καλά πλέον μέσα του πως δεν μπορεί να κάνει ασπίδα την άγνοια. Πως δεν μπορεί να προσποιηθεί ότι αγνοεί αυτά που συμβαίνουν... πως οφείλει να κοιτάξει κατάματα το αθώο και άδολο βλέμμα των παιδιών δείχνοντας ανησυχία, αίσθημα ευθύνης αλλά πάνω απ' όλα διάθεση αναζήτησης εναλλακτικών απαντήσεων.

Μέσα στο πρίσμα των νέων δεδομένων επιβάλλεται το νέο σχολείο ν' αναπτύξει παιδοκεντρική και ανθρωποκεντρική παιδαγωγική και πολιτισμικές δράσεις, να στηρίζει την ιδέα της μεγαλόψυχης κατανόησης της διαφοράς, να ενισχύσει εκείνες τις δυνάμεις που θα γκρεμίσουν τις υπάρχουσες ανισότητες και θα βοηθήσουν να δημιουργηθεί ένας πιο δημοκρατικός κόσμος ισονομίας. Οφείλει ν' απεγκλωβίσει την ιδέα της πολυπολιτισμικότητας από τη ρηχή και επιπόλαιη αντίληψη μιας πολιτισμικής πολυχρωμίας κι ενός πειστικού πολιτικού προβλήματος και να την προβάλλει ως αξία νοσηματοδοτούμενη απ' τις αρχές της ελευθερίας και της ισότητας. Σε αυτά ακριβώς τα πλαίσια κινείται η διαπολιτισμική εκπαίδευση. Ισχυρά και ουσιαστικά εργαλεία στη διαδικασία της μάθησης αποδεικνύονται οι τεχνικές του Θεάτρου.

Πράγματι ο εμπλουτισμός των μεθόδων διδασκαλίας με τις αρχές και τις τεχνικές του θεάτρου έχει ως αποτέλεσμα την καλλιέργεια και ανάπτυξη εκείνων των επικοινωνιακών δεξιοτήτων – όπως ενσυναίσθηση, κριτική στάση απέναντι στους ρόλους – που είναι απαραίτητες για τη γόνιμη συνύπαρξη των υποκειμένων σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία. Ως μέσο έκφρασης το θέατρο ξεπερνά τα όρια της γλωσσικής επικοινωνίας και μπορεί να συμβάλει αποφασιστικά στην κωδικοποίηση και κατανόηση της υποκειμενικής σημαντικής διαφοράς και διαφορετικότητας. Μπαίνοντας στο ρόλο ο μαθητής δημιουργεί από τη δικιά του εμπειρία και τις δικές του προσδοκίες ποιοτικούς τρόπους κατανόησης και αξιολόγησης του κόσμου που τον περιβάλλει. Επιπλέον χρησιμοποιώντας τον «άλλο» ανακαλύπτει και γνωρίζει τον εαυτό του και αντίστροφα η κατανόηση του εαυτού του τον βοηθάει να συναντήσει τον άλλο.

Στην προτεινόμενη διδακτική πρόταση που θα σας παρουσιάσω προσεγγίζεται η δραματοποίηση ως καλλιτεχνική παιδαγωγική διαδικασία και ως διδακτική μέθοδος που αναδεικνύει τις παραπάνω δυνατότητες. Πραγματοποιήθηκε σε πολυπολιτισμική τάξη και οι στόχοι της ήταν οι εξής:

- Να δοθούν οι ευκαιρίες στους μαθητές να αποτυπώσουν ιδιαιτερότητες κάθε μορφής πάνω σε ζωντανές δυναμικές φόρμες θεατρικής έκφρασης και να «χτίσουν γέφυρες» ανάμεσα στα διαφορετικά πολιτιστικά, εθνικά, φυλετικά και άλλα περιβάλλοντα που εκπροσωπούν.
- Να κατανοήσουν το πλέγμα των σχέσεων μέσα στο οποίο καλούνται να συμβιώσουν σεβόμενοι τη διαφορετικότητα «του άλλου» και συγχρόνως διαφυλάττοντας τη δικιά τους.
- Να συμμετάσχουν οι μαθητές σε συλλογικές δραστηριότητες που θα τους προσφέρουν ίσες ευκαιρίες έκφρασης, συνεργασίας και συμμετοχής σε κοινή δημιουργική προσπάθεια και να αναπτύξουν σχέσεις αποδοχής και εμπιστοσύνης, κατανόησης και αλληλεγγύης.

Για την επιλογή του συγκεκριμένου κειμένου βασικό κριτήριο υπήρξε, εκτός βέβαια απ' την αδιαμφισβήτητη αισθητική του αξία, η διαπολιτισμικότητα και η βαθιά οικουμενικότητα που διαπνέει στις ιδέες και στα μηνύματά του. Ο συγγραφέας του, αφουγκράζεται τους καιρούς και γίνεται σύμμαχος των παιδιών στην προσπάθειά τους να «χτίσουν» τις «γέφυρες» που οι μεγάλοι με την «αμυαλιά» τους, γκρεμίζουν. Επιπλέον η αμεσότητα των καταστάσεων και η παραστατικότητα στη συμπεριφορά των προσώπων ευνοεί την προσέγγισή του με τη χρήση της μεθόδου της δραματοποίησης. Διαθέτει δηλαδή τα εγγενή εκείνα στοιχεία θεατρικότητας (δράση, διάλογο, πλοκή, συγκρούσεις, δραματικές καταστάσεις, χαρακτήρες) που το καθιστούν «δυνάμει δραματοποίησιμο».

ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1^η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

- Στόχοι:** 1) Ανάλυση του κειμένου στο εννοιολογικό, ιδεολογικό και κοινωνιολογικό του επίπεδο.
2) Εντοπισμός των δραματοποιήσιμων στοιχείων του.

- Δραστηριότητες:** 1) Αφόρμηση: Ο τίτλος του έργου. Δημιουργία συζήτησης όπου αξιοποιούνται οι υποθέσεις των μαθητών.

Παράλληλες δράσεις:

- Συλλογή φωτογραφιών με πόλεις που διασχίζονται από ποτάμι και επίσκεψη σε ιστορικό γεφύρι της πόλης τους.
- Ακρόαση τραγουδιού με τίτλο «Η πατρίδα μου έχει χωριστεί στα δυο».
- Αξιοποίηση της λειτουργίας της διακειμενικότητας με την ανάγνωση κειμένου που αναφέρεται στο χωρισμό συγκεκριμένης πόλης, στη Βοσνία – Ερζεγοβίνη κατά την περίοδο της βαλκανικής κρίσης.
- Έκθεση φωτογραφίας με θέμα την «πράσινη γραμμή» στη Λευκωσία της Κύπρου.

2) Ανάγνωση του λογοτεχνικού έργου.

3) Συζήτηση πάνω στο νοηματικό περιεχόμενο του κειμένου με τις ανάλογες προεκτάσεις σε ιδέες, έννοιες, κοινωνικά προβλήματα, ιστορικές περιόδους.

Σημαντική αποδείχτηκε η λειτουργία της αφόρμησης στην κατανόηση του κειμένου και στο σχεδιασμό διαθεματικών δράσεων. Προσεγγίστηκε η έννοια της «γέφυρας» και οι μαθητές έδειξαν ενδιαφέρον να την επεξεργαστούν και να την επεκτείνουν σε πολλά επίπεδα και με πολλούς τρόπους.

Μετά την ανάγνωση έγινε προσπάθεια μέσα από συζητήσεις να επισημανθεί ο κεντρικός άξονας της πλοκής, η βασική ανατροπή (το γκρέμισμα της γέφυρας) και να εντοπιστούν οι συγκρούσεις, οι καταστάσεις και τα πρόσωπα .Μεγάλη βαρύτητα δόθηκε στη φράση του κειμένου «Για μια ασήμαντη αφορμή» η οποία λειτούργησε ως ερέθισμα στην αναζήτηση απαντήσεων στο διαχρονικό ερώτημα «Γιατί οι άνθρωποι συγκρούονται;».

2^η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

- Στόχοι:**
- 1) Εντοπισμός των εικόνων – σκηνών του αφηγηματικού κειμένου και καταγραφή των βασικών τους στοιχείων (τόπος, χρόνος, πρόσωπα, δραματικό γεγονός).
  - 2) Μετατροπή αφηγηματικού κειμένου σε δραματικό.
- Δραστηριότητες:**
- 1) Δημιουργία «παγωμένων εικόνων» με θέματα της ιστορίας.
  - 2) Ζωντάνεμα των εικόνων με ταυτόχρονο στήσιμο χώρων, σκηνικής δράσης και αυτοσχεδιασμούς.
  - 3) Επιλογή των βασικών σκηνών – επεισοδίων και καταγραφή των στοιχείων της πρώτης σκηνής.
  - 4) Εργαστήριο γραφής.

Παρατηρήσεις

Στη δημιουργία ατομικών και ομαδικών στατικών εικόνων οι υπόλοιποι μαθητές θεατές είχαν ενεργητικό ρόλο. Κινούνταν γύρω από την εικόνα, υπέβαλαν ερωτήσεις, ζητούσαν διευκρινήσεις. Σ' αυτή τη φάση άρχισε να οριοθετούνται οι χώροι της σκηνικής δράσης όπως η «γέφυρα», το «ποτάμι», οι «δύο πολιτείες» κλπ.

Με τους αυτοσχεδιασμούς έγιναν πάρα πολλές και διαφορετικές προσεγγίσεις των σκηνών, ενώ δημιουργήθηκαν πολλές εναλλακτικές προτάσεις. Έτσι οι μαθητές

μέσα απ' την ελεύθερη έκφραση και τη φαντασία τους άρχισαν να σχηματοποιούν τα πρόσωπα και να προβάλλουν το μύθο. Μερικοί τίτλοι σκηνών: «Η ζωή πάνω στη γέφυρα», «Το γκρέμισμα του γεφυριού», «Το αφρισμένο ποτάμι», «Ο Τομ Τιριτόμ στο δάσος», «Επίσκεψη στον μυστικό πύργο», «Ψάχνοντας τον Τομ Τιριτόμ» κ.ά.

Αξίζει να σημειωθεί ότι πάνω στο «γεφύρι» που έφτιαξαν τα ίδια τα παιδιά – αξιολογήθηκε γι' αυτό η ώρα των εικαστικών – περπάτησαν, τραγούδησαν, έπαιξαν, χόρεψαν, αντάλλαξαν δώρα και μυστικά έγγραψαν γράμματα κι ονειρεύτηκαν. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον είχε η δραστηριότητα κατά την οποία το γεφύρι διακοσμήθηκε με χρωματιστές καρτέλες που έφτιαξαν τα παιδιά με τα ονόματά τους, προσθέτοντας συλλαβές για να μιμηθούν τον Τομ Τιριτόμ και να γίνουν κάτοικοι της φανταστικής πολιτείας.

Στην πορεία του εργαστηρίου γραφής, μέσα από διαδοχικούς πειραματισμούς, οι μαθητές προχώρησαν στη συμπύκνωση των αναλυτικών περιγραφών και των εκτενών αφηγήσεων – σ' αυτό είχε ήδη βοηθήσει η εμπύχωση των σκηνών που είχε προηγηθεί και στη μετατροπή τους, όπου χρειάστηκε, σε σκηνικές οδηγίες.

Με την ομαδοσυνεργατική μέθοδο, οι ομάδες καταλήγουν σε συγκεκριμένη πρόταση διαλόγων της 1^{ης} σκηνής και ανταλλάσσουν τα σενάρια τους.

3^η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

- Στόχοι:**
- 1) Η σκηνική ανάδειξη του σεναρίου της 1^{ης} σκηνής στην τάξη.
  - 2) Η κατανόηση της αναγκαιότητας των εξωτερικών σημείων του θεάτρου.

Δραστηριότητες: Κάθε ομάδα εμπυχώνει το σενάριο της άλλης ομάδας. Γίνονται διορθώσεις και όλες οι ομάδες μαζί καταλήγουν στο τελικό σενάριο της 1^{ης} σκηνής. Πάνω σε αυτό μπαίνουν οι απαραίτητες σκηνικές οδηγίες και επισημαίνονται τα απαραίτητα σκηνικά αντικείμενα. Γίνονται προτάσεις ακόμα και για τη μουσική και το φωτισμό που πρόκειται να πλαισιώσουν τη συγκεκριμένη πρόταση.

Παρατηρήσεις

Σε αυτή τη φάση δόθηκε η δυνατότητα στις ομάδες να «κρίνουν από απόσταση» τις δικές τους προσπάθειες και να δουν τι λειτουργεί καλά και τι όχι. Υπήρχε αφάνταστος ενθουσιασμός και έντονη δημιουργική διάθεση στην ανάληψη από πλευράς τους ρόλων όπως του συγγραφέα, του ηθοποιού, του σκηνοθέτη, του σκηνογράφου. Εκφράστηκαν μέσα από πρωτότυπες κατασκευές αντικειμένων (π.χ σημαίες για τις δυο πολιτείες, ρολόγια κ.ά) αλλά και αυτοσχέδιων μουσικών οργάνων (π.χ το ταμπούρλο του Τομ κ.ά) καλύπτοντας κώδικες του θεάτρου .Φαντάστηκαν και πρότειναν το γκρέμισμα του γεφυριού να γίνει νύχτα και μετά από ανταλλαγή απόψεων για το πώς θα φωτιστεί η σκηνή κατέληξαν στη... χρήση φακών.

Στην 4^η και 5^η Διδακτική Ενότητα, κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο, επινοήθηκαν, γράφτηκαν και πλαισιώθηκαν μουσικά και εικαστικά τα σενάρια και των υπολοίπων σκηνών.

Στην 6^η Διδακτική Ενότητα, οι μαθητές ασχολήθηκαν με το πρόβλημα της σύνδεσης των σκηνών. Με τη βοήθεια εικαστικών και ηχητικών στοιχείων έφτιαξαν τα «περάσματα» από τη μία εικόνα στην άλλη.

Δυστυχώς λόγω περιορισμένων χρονικών περιθωρίων δεν κατάφερε αυτή η προσπάθεια να ολοκληρωθεί με την πραγμάτωση μιας θεατρικής παράστασης. Σε περίπτωση που αυτό είναι εφικτό, ο εκπαιδευτικός θα φτάσει στο στάδιο της «διανομής των ρόλων» για το οποίο δε θα πρέπει ν' ανησυχεί εφόσον τα παιδιά έχουν ήδη γευθεί την ευχαρίστηση όλων των ρόλων, έχουν αντιληφθεί τη σημασία της

συμμετοχής σε όλα τα επίπεδα και έχουν νιώσει την ικανοποίηση του πρωταγωνιστή στη δικιά τους δημιουργία.

Όσον αφορά στην αξιολόγηση στη συγκεκριμένη διδακτική πρόταση, υπήρξε πολύπλευρη και πολυσύνθετη (συζήτηση, γράμμα, ζωγραφική, ερωτηματολόγια κ.ά.). Για ευνόητους λόγους δεν μπορώ να παραθέσω εδώ το σύνολο των αποτελεσμάτων της. Θα ήθελα να τονίσω όμως ότι ο βιωματικός τρόπος προσέγγισης του συγκεκριμένου κειμένου ενίσχυσε την αισθητική απόλαυση των μαθητών και βοήθησε στην κατανόηση της άμεσης σχέσης του με την ίδια τη ζωή και τις αξίες της. Τα παιδιά ανέπτυξαν σχέσεις αποδοχής, εμπιστοσύνης και αναγνώρισης του «άλλου», κατανόησαν κοινωνικά προβλήματα και «έχτισαν γέφυρες» με πολλούς τρόπους και για διαφορετικούς λόγους. Αναρωτήθηκαν γιατί οι άνθρωποι «γκρεμίζουν γέφυρες» και το κυριότερο συνειδητοποίησαν ότι οι δύο όχθες ενός ποταμού όσο μακριά κι αν βρίσκονται η μία από την άλλη δεν οριοθετούν μια άβυσσο, ότι αντίθετα οι άνθρωποι μπορούν και πρέπει να επιμένουν να ενώνουν αυτές τις όχθες και να περνούν πάνω από σύνορα.

Η διαδικασία της Δραματοποίησης είναι σίγουρα μια διαδικασία που δύσκολα περιγράφεται μια και η δυναμική της βρίσκεται κυρίως στην ακατάπαυστη ροή της και στην ατμόσφαιρα που δημιουργεί. Η προσπάθεια που έγινε σίγουρα είχε θεωρητική βάση και στηρίχθηκε σε κάποιο πλάνο, όμως οφείλω να επισημάνω ότι σε τέτοιου είδους προσεγγίσεις σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η ικανότητα του εκπαιδευτικού να εμπλουτίζει και να ενισχύει συνεχώς τους στόχους και τις δυνατότητες του πλάνου που χρησιμοποιεί. Πάνω απ' όλα όμως οφείλει ν' απεγκλωβιστεί απ' την ανασφάλεια του όσον αφορά στη χρήση της συγκεκριμένης μεθόδου διδασκαλίας απελευθερώνοντάς την από το στίγμα ότι αφορά τους «λίγους» και «ταλαντούχους» μαθητές και εκπαιδευτικούς. Άλλωστε αποκτώντας τέτοιου είδους εμπειρίες παρεμβαίνει ουσιαστικά στον ανθρωπιστικό και διαπολιτισμικό προσανατολισμό της εκπαιδευτικής διαδικασίας και προσεγγίζει δυναμικά το όραμα του ΝΕΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ.

Βιβλιογραφία

1. Άλκιστις, «Η δραματοποίηση για παιδιά», Αθήνα, 1983.
2. Beauchamp H., «Το παιδί και το δραματικό παιχνίδι», Αθήνα, Τυπωθήτω, σειρά «Θεατρική παιδεία» 5, 1998.
3. Γκόβας Ν.(Επιμέλεια), Πρακτικά της 2^{ης} 3^{ης} και 4^{ης} Διεθνούς Συνδιάσκεψης για το θέατρο στην εκπαίδευση, Αθήνα, Μεταίχμιο 2001, 2003, 2004.
4. Γραμματάς Θ., «Θεατρική Παιδεία και Επιμόρφωση των Εκπαιδευτικών», Αθήνα, σειρά «Θεατρική Παιδεία» 3, Τυπωθήτω 1997.
5. Γραμματάς Θ., « Διδακτική του Θεάτρου», Αθήνα, σειρά «Θεατρική Παιδεία» 6, Τυπωθήτω 1999.
6. Γραμματάς Θ., Το Θέατρο στο σχολείο, Αθήνα, Ατραπός, 2004.
7. Deldime R., «Θέατρο για την Παιδική και Νεανική Ηλικία», Αθήνα, Τυπωθήτω, σειρά «Θεατρική Παιδεία» 2, 1996.
8. Ζώνου Α - Χαραμής Π (Επιμέλεια) «Πολυπολιτισμική Εκπαίδευση», Αθήνα,

Ελληνικά Γράμματα 1997.

9. Μουδατσάκης Τ., «Η θεωρία του δράματος στη σχολική πράξη. Το θεατρικό Παιχνίδι. Η Δραματοποίηση», Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1994.
10. Νικολάου Γιώργος «Ένταξη και εκπαίδευση των αλλοδαπών μαθητών στο δημοτικό σχολείο», Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα 2000.
11. Παπακώστα Αλεξία, « Το άγαλμα που κρύωνε», Μία διδακτική προσέγγιση ολόκληρου του λογοτεχνικού έργου για τη Δημ. Σχολείο», Πρακτικά Συνεδρίου «Η λογοτεχνία σήμερα», Αθήνα, Ελλ. Γράμματα, 2004
12. Παπάς Αθ., «Μαθητοκεντρική Διδασκαλία Ι-ΙΙΙ», Αθήνα, Βιβλία για όλους, 1996.
13. Σέξτου Π., «Δραματοποίηση. Το βιβλίο του παιδαγωγού – εμπνευστή», Αθήνα, Καστανιώτης, 1998.
14. Τζαμαργιάς Τ., «Η δραματοποίηση ως μορφή και είδος θεάματος και θεάτρου στην εκπαίδευση», Λέσχη Εκπαιδευτικών 20 (1997).
15. Τσαρλς Ταίηλορ «Πολυπολιτισμικότητα», Αθήνα, Πόλις, 1997.
16. Woolland Brian, «Η διδασκαλία του δράματος στο δημοτικό σχολείο», Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1999.